

ΥΠ.Ε.Π.Θ., Ένταξη παιδιών παλιννοστούντων και αλλοδαπών στο σχολείο (γυμνάσιο), Δ. Κ. Μαυροσκούφης (Επιμ.), *Οδηγός Επιμόρφωσης. Διαπολιτισμική Εκπαίδευση και Αγωγή*. Θεσσαλονίκη, 2008.

**Ο έφηβος μαθητής:
τα χαρακτηριστικά του και οι ανάγκες του στο πολυπολιτισμικό
περιβάλλον**

(σσ. 111-122)

Μάρθα Κέλλη

Η έννοια της εφηβείας - χαρακτηριστικά γνωρίσματα

Η *εφηβεία* είναι μία μεταβατική περίοδος της ανάπτυξης μεταξύ της παιδικής ηλικίας και της ενήλικης ζωής που ξεκινά με την ήβη και φτάνει στην ολοκλήρωση ψυχολογικά με την τελική οργάνωση της σεξουαλικότητας (Παπαγεωργίου 2005, Herbert 1999, Μανωλόπουλος 1987). Με τον όρο *ήβη* αναφερόμαστε και περιγράφουμε την βιολογική διαδικασία της ανάπτυξης, διαφοροποίησης και ωρίμανσης που συνίσταται στη σωματική χειραφέτηση και τη σεξουαλική ωρίμανση. Πρόκειται, δηλαδή, για την «περίοδο της σεξουαλικής ωρίμανσης που μετατρέπει το παιδί σ' έναν βιολογικά ώριμο ενήλικα ικανό για σεξουαλική αναπαραγωγή» (Atkinson 2003). Η ήβη επιτελείται σε μία περίοδο τριών έως τεσσάρων ετών. Ξεκινά με μία περίοδο γρήγορης φυσικής ανάπτυξης (ταχεία αύξηση του ύψους που στα κορίτσια εμφανίζεται στην ηλικία μεταξύ των 10 και 12 χρόνων, ενώ στα αγόρια μεταξύ των 12 και 14 χρόνων) συνοδευόμενη από τη σταδιακή ανάπτυξη των αναπαραγωγικών οργάνων (ωρίμανση των πρωτευόντων χαρακτηριστικών του φύλου που περιλαμβάνει την ανάπτυξη του πέους και των όρχεων στα αγόρια και του κόλπου, της μήτρας και των ωοθηκών στα κορίτσια) και τη σταδιακή ανάπτυξη των δευτερευόντων χαρακτηριστικών του φύλου (τα κορίτσια αποκτούν φαρδύτερους γοφούς, μεγαλύτερα στήθη και καμπύλες, ενώ τα αγόρια αποκτούν τριχοφυΐα στο πρόσωπο, βαθύτερη φωνή και μεγαλύτερους μυς· και στα δύο φύλα εμφανίζεται το εφηβαίο).

Υπάρχουν μεγάλες διαφορές ως προς την ηλικία που αρχίζει η ήβη και ως προς το ρυθμό που προχωρεί. Οι σωματικές μεταβολές, που αναφέραμε παραπάνω, είναι αποτέλεσμα της αυξημένης έκκρισης της ανδρικής γενετήσιας ορμόνης τεστοστερόνης μεταξύ των 12 και 13 χρόνων στα αγόρια και της γυναικείας γενετήσιας ορμόνης οιστρογόνης μεταξύ των 10 και 11 χρόνων στα κορίτσια. Τα κορίτσια ωριμάζουν σωματικά νωρίτερα από τα αγόρια. Η μέση ηλικία εμφάνισης της εμμηνόρροιας στα κορίτσια είναι 12 έτη και 9 μήνες. Τα

αγόρια βιώνουν την απότομη ανάπτυξη και ωριμάζουν δύο χρόνια αργότερα από τα κορίτσια. Η μέση ηλικία εκσπερμάτισης είναι 14 έτη και 6 μήνες.

Οι μεγάλες διακυμάνσεις στην έναρξη της εφηβείας και οι συνεπακόλουθες ατομικές διαφορές γίνονται αντιληπτές συνήθως στις πρώτες τάξεις του Γυμνασίου. Έφηβοι στην ίδια τάξη μπορεί να προσομοιάζουν με ένα μείγμα από παιδιά και νεαρούς ενήλικες. Κάποια κορίτσια τείνουν να μοιάζουν με ώριμες γυναίκες καθώς το στήθος τους είναι πλήρως ανεπτυγμένο, ενώ κάποια άλλα συνεχίζουν να μοιάζουν με μικρά κορίτσια. Κάποια αγόρια δίνουν την εντύπωση ενός παιδιού 9 ή 10 ετών, κάποια άλλα είναι αδέξια, με ατελή ανάπτυξη κάπου στο ενδιάμεσο, ενώ άλλα είναι εντελώς ανεπτυγμένα, ήδη εφηβοί.

Οι ψυχολογικές επιδράσεις της ήβης

Τόσο η πρόωμη όσο και η καθυστερημένη ωρίμανση τείνουν να διαφοροποιούνται και ως προς τις επιπτώσεις τους στα αγόρια και στα κορίτσια. Εάν ένας έφηβος ωριμάζει ένα χρόνο πριν ή ένα χρόνο μετά το μέσο όρο είναι κάτι που επιδρά στην ικανοποίησή του αναφορικά με την εμφάνισή του και την εικόνα του σώματός του ή την «εικόνα του σωματικού εαυτού» (Herbert 1999) ή «βιοσωματικού ειδώλου» (Παρασκευόπουλος 1991). Ερευνητικά δεδομένα δείχνουν ότι τα αγόρια ηλικίας 13 με 14 ετών που έφτασαν στην ήβη δηλώνουν καλύτερη διάθεση, τείνουν να είναι πιο ικανοποιημένα με το βάρος τους και τη γενική τους εμφάνιση, έχουν καλύτερη εικόνα του εαυτού τους, καλύτερες σχέσεις με τους συνομηλίκους τους, πιο πολλές πιθανότητες να γίνουν αρχηγοί και να διακριθούν σε αθλήματα· αλλά, επίσης, τείνουν να έχουν λιγότερο αυτοέλεγχο και συναισθηματική σταθερότητα, είναι πιθανό να καπνίζουν, να πίνουν, να κάνουν χρήση ναρκωτικών ουσιών και να έχουν μπλεξίματα με το νόμο πιο συχνά από τα αγόρια της ίδιας ηλικίας που αργούν να ωριμάσουν (Atkinson 2003). Σε αντίθεση, τα κορίτσια που ωριμάζουν γρήγορα τείνουν να έχουν χαμηλότερη αυτοεκτίμηση, να είναι λιγότερο ικανοποιημένα με το βάρος και την εμφάνισή τους, και είναι πιθανό να βιώνουν κατάθλιψη, άγχος και προβλήματα που συνδέονται με διαταραχές διατροφής (Paxton, Neumark-Sztainer, Hannan, & Eisenberg 2006, Levine & Smolak 2002, Stice & Shaw 2003, Stice & Whitenton 2002, Thompson, Heinberg, Altabe & Tantleff-Dunn 1999). Τα παραπάνω πιθανότατα οφείλονται στο γεγονός ότι η πρόωμη ωρίμανση στα κορίτσια συνδέεται με την αύξηση των αποθεμάτων λίπους, γεγονός που προκαλεί δυσαρέσκεια αναφορικά με το σώμα σε πολλές εφήβους, διότι έρχεται σε αντίθεση με το κοινωνικό ιδεώδες που επιτάσσει το «αδύνατο» (Paxton 2006). Επίσης, τα κορίτσια που ωριμάζουν νωρίτερα έχουν την τάση να δημιουργούν σεξουαλικές σχέσεις νωρίτερα από τα κορίτσια που αργούν να ωριμάσουν. Γενικά, τα παιδιά που ωριμάζουν νωρίτερα είναι πιο δημοφιλή λόγω της πρόωρης σεξουαλικής ανάπτυξης, είναι πιθανό να έχουν συγκρούσεις με τους γονείς τους, να πα-

ρατήσουν το σχολείο και να παρουσιάζουν προβλήματα συναισθηματικά και συμπεριφοράς (Atkinson 2003).

Με τον όρο *εφηβεία* αναφερόμαστε στην ψυχολογική ανάπτυξη του ατόμου και περιγράφουμε τις ψυχικές αλλαγές που επέρχονται με την ήβη (Herbert 1999)· αλλαγές που πηγάζουν από την αλληλεπίδραση εσωτερικών και εξωτερικών ψυχικών πιέσεων. Πολλοί ειδικοί που ασχολούνται με εφήβους συμφωνούν στο διαχωρισμό της εφηβικής διαδικασίας σε τρεις φάσεις: την *πρώτη* ή *αρχική*, τη *μέση* και την *όψιμη* ή *τελική* ή *προχωρημένη* εφηβεία, που η καθεμία διακρίνεται από τις δικές της τυπικές συγκρούσεις και τα δικά της ξεχωριστά επιτεύγματα (Τσιάντης 2001, 1991, Μανωλόπουλος 1987).

Κατά τη διάρκεια της *πρώτης εφηβείας* (11-14 χρόνων), ο έφηβος, που παρόλο που ήταν καλά προσαρμοσμένος στη διάρκεια της παιδικής ηλικίας, προσπαθεί να συνηθίσει στις αλλαγές που συντελούνται στον εαυτό του και ταυτόχρονα να ελέγξει την έλλειψη ικανοποίησης που πηγάζει από τις καινούργιες ανάγκες που γεννιούνται μέσα του, και τείνει ακόμη να ζητά τη βοήθεια των γονέων του ή όσων τους υποκαθιστούν. Ταυτόχρονα, κύριο χαρακτηριστικό της συμπεριφοράς του εφήβου είναι η αυξημένη κινητικότητα. Ο έφηβος αρχίζει να συμπεριφέρεται εριστικά, να παρουσιάζει απρόβλεπτες αντιδράσεις, να απασχολείται πολύ με το σώμα του και να πειραματίζεται. Η αστάθεια της διάθεσης αποτελεί άλλο ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα. Μέσα σε ένα σύντομο χρονικό διάστημα ο έφηβος, συχνά χωρίς ιδιαίτερο λόγο, μπορεί να περάσει από τον ενθουσιασμό στη μελαγχολία, από τη χαρά και την έξαρση στη θλίψη και την απομόνωση, από τη φιλική διάθεση στην εχθρότητα. Με την επίδραση της βιολογικής αναταραχής της ήβης και των καινούργιων απαιτήσεων για εσωτερική ανεξαρτητοποίηση, ο έφηβος δεν ξέρει πλέον ποιος είναι. Προσπαθώντας να βρει απαντήσεις κατά τη διάρκεια του πρώτου ή αρχικού σταδίου της εφηβείας πιθανόν να ασχοληθεί με την τελειοποίηση της αρμονίας και της επιδεξιότητας των κινήσεων του. Ασχολείται δηλαδή με δραστηριότητες όπως το μπάσκετ, το κολύμπι, το πιάνο, τα ηλεκτρονικά παιχνίδια ή τα μηχανάκια. Αναζητά την αρμονία του ομαδικού πνεύματος που προσφέρουν τα αθλητικά παιχνίδια σε μία προσπάθεια αποκατάστασης της ισορροπίας. Ένα άλλο πρόβλημα που αντιμετωπίζει ο έφηβος είναι η διαπίστωση ότι οι γονείς του δεν είναι τα τέλεια ή παντοδύναμα πλάσματα που κάποτε πίστευε. Για να λύσει το πρόβλημα αυτό, πιθανόν να στραφεί σε καινούργια ινδάλματα (όπως για παράδειγμα: μουσικά γκρουπ, ηθοποιούς, αθλητές, πολιτικούς) ή να στραφεί σε έναν μεγαλύτερο αδελφό, φίλο ή καθηγητή, ο οποίος ενσαρκώνει όλα τα χαρακτηριστικά που θα ήθελε να έχει ο ίδιος. Αυτά τα πρόσωπα μπορούν να του χαρίσουν δύναμη, αποφασιστικότητα καθώς και να του υποδείξουν κατευθύνσεις.

Στη διάρκεια της *μέσης εφηβείας* (14-17 χρόνων), ο έφηβος αποζητά να αφεθεί μόνος του να εξελιχθεί και να μεγαλώσει με το δικό του προσωπικό τρόπο, αρνείται τη βοήθεια και επαναστατεί. Ο έφηβος αισθάνεται επαρκής και

ικανός και έτσι περνά από την παθητική εξάρτηση στην προσωπική και ενεργητική ικανότητα. Διακατέχεται από μία έντονη επιθυμία να αποκτήσει νέες εμπειρίες, να πειραματιστεί με νέες καταστάσεις, να δοκιμάσει νέες μορφές συμπεριφοράς και τρόπου ζωής. Κυρίαρχο χαρακτηριστικό αυτής της φάσης είναι η επιθετική παρόρμηση που χαρακτηρίζει τον έφηβο και η οποία παίρνει τη μορφή του ανταγωνισμού, της αντιπαλότητας, του χλευασμού, της αλαζονείας, του πείσματος, της εχθρικής συμπεριφοράς και της γλώσσας, αλλά και της βίαιης συμπεριφοράς. Στη φάση αυτή οι συνομήλικοι αποκτούν ιδιαίτερη σημασία, αποτελούν τα υποκατάστατα των γονέων στην αναζήτηση αξιών, ιδανικών, ταυτότητας και σχέσεων. Οι συνομήλικοι και η παρέα είναι αυτοί που θα καλύψουν το κενό. Σε αυτή τη φάση, ο τρόπος με τον οποίο οι γονείς θα διαχειρισθούν αυτή την αναμέτρηση με τον έφηβο, θα αποτρέψει την πρόκληση περαιτέρω προβλημάτων. Στην περίπτωση βέβαια που οι γονείς, επειδή αισθάνονται πληγωμένοι, επιλέξουν να καταφύγουν σε επιθετικές συμπεριφορές και τιμωρίες, είναι υψηλή η πιθανότητα αυτό να έχει ως αποτέλεσμα την αποξένωση και τη φυγή από την πλευρά του εφήβου.

Στη διάρκεια της *όψιμης ή τελικής ή προχωρημένης εφηβείας* (17-20 χρόνων), έχουν ολοκληρωθεί οι βιολογικές αλλαγές της ήβης και η σωματική ωρίμανση και έχει αποκατασταθεί μία σχετική ψυχική ισορροπία. Παραμένει όμως χαρακτηριστικά η διαρκής και έντονη αντιπαλότητα και ο ανταγωνισμός με τους γονείς αλλά και ο προσανατολισμός προς το μέλλον. Ο έφηβος κρίνει τους γονείς του ως «ξεπερασμένους» ή «τελειωμένους» και θεωρεί ότι το μέλλον του ανήκει. Είναι πολύ σημαντική η συμπεριφορά των γονέων, γιατί επηρεάζει την πορεία της ανάπτυξης του εφήβου. Εξίσου σημαντικός είναι και ο τρόπος με τον οποίο πραγματοποιείται η απομάκρυνση από τους γονείς. Δηλαδή, κατά πόσο οι γονείς κρατούν μία στάση λογικής ανεκτικότητας, δίνοντας τη συγκατάθεσή τους σε αυτή την απομάκρυνση ή επιλέγουν τη διαμάχη, το μίσος και την απόρριψη, καταφεύγοντας σε απαράδεκτες τιμωρίες ή αδιαφορία. Η εμπειρία δείχνει ότι πολλές φορές και οι ίδιοι οι γονείς είναι μπερδεμένοι, βρίσκονται σε μία κατάσταση σύγχυσης και πιθανόν να αντιδρούν με όλους τους παραπάνω τρόπους μαζί, γεγονός που προκαλεί περαιτέρω μπερδεμα ρόλων και συναισθημάτων. Επίσης, ο έφηβος κατά τη διάρκεια αυτού του σταδίου καλλιεργεί περαιτέρω τη σεξουαλική του ταυτότητα, και στοχεύει στην ανάπτυξη υγιών κοινωνικών σχέσεων με τους συνομηλίκους και με τους γονείς (Herbert 1999, Παπαγεωργίου 2005, Τσιάντης 2001).

Ψυχολογική / συναισθηματική Ανάπτυξη

Οι έφηβοι διακρίνονται από την ανάγκη να εστιάζουν το ενδιαφέρον τους στον εαυτό τους, να γίνονται εγωκεντρικοί γεγονός που οφείλεται στις πολλαπλές και απότομες σωματικές αλλαγές που συντελούνται και σε μία προσπάθεια προσαρμογής στην καινούργια εικόνα του σώματός τους. Οι έφηβοι χα-

ρακτηρίζονται από συναισθηματική αστάθεια, ξαφνικές και συχνές συναισθηματικές μεταπτώσεις και αλλαγές, παρορμητικότητα και συνηθίζουν να δρουν στιγμιαία και χωρίς ιδιαίτερη περίσκεψη. Αυτό τους το χαρακτηριστικό μπορεί να οδηγήσει σε αποτυχίες, τόσο στο σχολικό όσο και στο κοινωνικό επίπεδο. Επίσης, οι έφηβοι χαρακτηρίζονται από την ανάγκη για άμεση επιβράβευση και τείνουν να αντιλαμβάνονται τις μακροπρόθεσμες αμοιβές ως τιμωρία. Κάτι άλλο που διακρίνει τους εφήβους είναι η υπερβολική τους ευαισθησία απέναντι στις κρίσεις των άλλων για το ποιόν τους, που πολλές φορές μπορεί να λειτουργήσει ως αυτοεκπληρούμενη προφητεία. Η ευαισθησία τους αυτή σχετικά με τον τρόπο αντιμετώπισης και τις σκέψεις των άλλων για αυτούς είναι ιδιαίτερα αξιόλογη για την «εικόνα του σωματικού εαυτού τους», το πώς δηλαδή αντιλαμβάνονται οι ίδιοι τον εαυτό τους και μπορεί μακροπρόθεσμα να έχει επιπτώσεις στη συμπεριφορά τους. Τείνουν οι έφηβοι να ενσωματώνουν στην άποψη που έχουν για τον εαυτό τους, τόσο τη γνώμη που νομίζουν ότι έχουν σχηματίσει για αυτούς οι άλλοι όσο και την δική τους γνώμη, για το πώς τους αντιλαμβάνονται οι άλλοι. Η συναισθηματική ανάπτυξη των εφήβων εμπεριέχει την ικανότητα εκτίμησης και σεβασμού των συναισθημάτων των άλλων ανθρώπων και της κατανόησης των απόψεων των άλλων.

Ψυχοκοινωνική Ανάπτυξη

Είναι πολύ διαδεδομένη η άποψη ότι ο έφηβος, κατά τη διάρκεια της εφηβείας, βιώνει μεγάλη αναστάτωση και μία «κρίση ταυτότητας» που πιθανόν να του προκαλέσει κάποια από τα ακόλουθα συμπτώματα: άγχος, κατάθλιψη, αίσθημα απογοήτευσης, συγκρούσεις και ηττοπάθεια (Erikson 1968). Σύγχρονα ερευνητικά δεδομένα αμφισβητούν αυτή την άποψη του εξελικτικού ψυχολόγου Erikson. Πολλοί έφηβοι τείνουν να έχουν μία θετική και πραγματική εικόνα του εαυτού, η οποία τείνει να παραμένει αμετάβλητη με το πέρασμα του χρόνου. Είναι δυνατό οι νέοι που διανύουν το στάδιο της εφηβείας να βιώνουν εσωτερικές πιέσεις ως αποτέλεσμα των σωματικών αλλαγών, των ενορμήσεων της ήβης και των απαιτήσεων του κοινωνικού περιβάλλοντος. Παρουσιάζουν αλλαγές στην αντίληψη που έχουν για τον εαυτό τους ή στις απόψεις τους γύρω από διάφορα καθημερινά θέματα και μη. Κατά τη διάρκεια της εφηβείας είναι δυνατόν το άγχος και η αγωνία για το μέλλον να γίνουν μεγαλύτερα καθώς και για διάφορα γενικότερα προβλήματα όπως η ανεργία, η απειλή ενός πυρηνικού πολέμου και άλλα (Herbert 1999).

Η θεωρία της ψυχοκοινωνικής ανάπτυξης του Erikson αναφέρει ότι η ανάπτυξη περνά από 8 συγκεκριμένα στάδια στο διάστημα από τη γέννηση μέχρι τα γηρατειά. Σύμφωνα με τον Erikson, ο έφηβος αφήνει πίσω του την παιδική ηλικία, προσπαθεί να διαχωρισθεί από την οικογένεια και να δημιουργήσει μία σταθερή αίσθηση προσωπικής ταυτότητας· να βρει, δηλαδή, ο έφηβος απαντήσεις στα ερωτήματα «Ποιος είμαι;» «Τι θέλω από τη ζωή;» «Πού πηγαίνω;».

Απαντήσεις σε μερικά από τα παραπάνω ερωτήματα επιτυγχάνονται μέχρι την ενηλικίωση. Στη διάρκεια αυτών των αναζητήσεων, ο έφηβος δοκιμάζει διάφορες ταυτότητες, δηλαδή, αναλαμβάνει πολλούς ρόλους και δοκιμάζει ποικίλλες σχέσεις. Πειραματίζεται σε μια προσπάθεια εξερεύνησης του εαυτού και ταυτόχρονα προσπαθεί να καλλιεργήσει την σεξουαλική του ταυτότητα (Παπαγεωργίου 2005, 2001). Η αλλαγή και η προσαρμογή του εαυτού στο περιβάλλον έχουν έναν στόχο και μία κατεύθυνση. Οι έφηβοι μαζί με τους γονείς τους διαμορφώνουν και καταλήγουν σε κάποια συγκεκριμένη επιλογή για το μέλλον τους.

Τα ακόλουθα αποτελούν ορισμένα από τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας που θεωρούνται θετικά: α) η διαμόρφωση μίας ατομικής άποψης· να είναι κάποιος ο εαυτός του, άξιος να σκεφτεί και να δράσει, β) η αποδοχή της πραγματικότητας, γ) η αποδοχή και προσοχή του εαυτού με σεβασμό και συμπάθεια δ) η ύπαρξη αίσθησης χιούμορ, ε) η ικανότητα δημιουργίας συναισθηματικών δεσμών και ευχαρίστησης από τις ανθρώπινες σχέσεις, στ) η αποδοχή των υποχρεώσεων και των καθηκόντων που επιφέρει η ζωή μέσα στο κοινωνικό περιβάλλον καθώς και το ενδιαφέρον για τα κοινωνικά προβλήματα, ζ) η ικανότητα υπομονής κάποιου βαθμού μοναξιάς, η) η ικανότητα διαμόρφωσης προσωπικών αξιών, σε αντίθεση με την παθητική αποδοχή της κοινής λογικής σε όλες τις περιπτώσεις και τέλος η ικανότητα ευελιξίας σε διάφορες καταστάσεις (Herbert 1999).

Γνωστική Ανάπτυξη

Η γνωστική ανάπτυξη του εφήβου είναι λιγότερο θεαματική από τη σωματική του ανάπτυξη. Ερευνητικές μελέτες δείχνουν ότι στη διάρκεια της εφηβείας οι γνωστικές δεξιότητες αποκτούν την οριστική τους μορφή και γίνονται περισσότερο ευέλικτες, καθώς η αφαιρετική και η λογική σκέψη κάνουν τη λύση προβλημάτων ευκολότερη σε σύγκριση με την παιδική ηλικία. Σύμφωνα με τη θεωρία του Piaget, στην ηλικία των 12 περίπου χρόνων, μερικοί έφηβοι περνούν από το στάδιο των συγκεκριμένων νοητικών ενεργειών (ΣΝΕ) ή από την περίοδο της συγκεκριμένης σκέψης στο στάδιο των τυπικών νοητικών ενεργειών (ΤΝΕ) ή στην περίοδο της τυπικής-αφαιρετικής σκέψης. Δηλαδή, αποκτούν την ικανότητα να κάνουν συλλογισμούς λογικά, να χειριστούν αφηρημένες έννοιες πέρα από συγκεκριμένες καταστάσεις και να εκτελέσουν όλες τις μορφές νοητικών πράξεων και συλλογισμών που εκτελούν οι ενήλικοι. Μπορούν να κάνουν συσχετισμούς και να σκέφτονται επαγωγικά. Είναι σε θέση δηλαδή να χρησιμοποιήσουν τις γνώσεις που έχουν από ανάλογες καταστάσεις προκειμένου να βγάλουν συμπεράσματα για άλλες. Μπορούν επίσης να εφαρμόσουν τους κανόνες της αφαιρετικής σκέψης και να κάνουν προβλέψεις και λογικές υποθέσεις σχετικά με υποθετικές καταστάσεις και στη συνέχεια να ελέγξουν κατά πόσο ισχύουν. Ένας τρόπος για να γίνει περισσότερο κατανοητό αυτό,

είναι οι ομοιότητες που παρουσιάζει η σκέψη που βασίζεται στις τυπικές νοητικές ενέργειες με την επιστημονική σκέψη. Η τελευταία επιλύει τα προβλήματα λαμβάνοντας υπόψη τα δεδομένα, κάνοντας υποθέσεις για ότι είναι άγνωστο και ελέγχοντας συστηματικά τις υποθέσεις. Ένας έφηβος, ο οποίος παρέμεινε στο στάδιο των συγκεκριμένων νοητικών ενεργειών βασίζεται περισσότερο στη μέθοδο της τυχαίας δοκιμής και του λάθους, παρά στη συστηματική προσέγγιση για την επίλυση ενός προβλήματος. Ερευνητικά δεδομένα δείχνουν ότι οι έφηβοι που βρίσκονται στο στάδιο των τυπικών νοητικών ενεργειών κατέχουν υψηλότερο επίπεδο γνωστικής ανάπτυξης και ότι η απόδοση στις θετικές επιστήμες είναι δυνατόν να εξαρτάται από το στάδιο της γνωστικής ανάπτυξης ενός ατόμου. Οι έφηβοι που βρίσκονται σε ενδιάμεσο στάδιο, μεταξύ του σταδίου των ΣΝΕ και του σταδίου των ΤΝΕ, κατανοούν καλύτερα τις αφηρημένες έννοιες που παρουσιάζονται σε ένα εγχειρίδιο φυσικής, από ότι οι έφηβοι που βρίσκονται ακόμη στο στάδιο των ΣΝΕ (Renner, Abraham, Grzybowski, & Marek 1990).

Η σχέση του εφήβου με τους συνομηλίκους του

Κατά την περίοδο της εφηβείας, οι γονείς καταλαμβάνουν δευτερεύοντα ρόλο στη ζωή του εφήβου. Προκειμένου ο έφηβος να καλύψει το κενό αυτό που δημιουργείται, αναγκάζεται να ψάξει για άλλους σημαντικούς ανθρώπους και καταφεύγει σε ομάδες έξω από την οικογένεια συνήθως συνομηλίκων, οι οποίοι γίνονται οι σύμμαχοι του στο δρόμο για την ανεξαρτητοποίηση. Η παρέα του τον βοηθά να ελέγξει το άγχος του και να ρυθμίσει την αυτοπεποίθησή του, τον ελέγχει, τον καθοδηγεί και του ορίζει κριτήρια και πρότυπα συμπεριφοράς, τα οποία είναι συνήθως αντίθετα με τα παλιά. Το να είναι μέλος μιας παρέας σημαίνει για τον έφηβο ότι αποκτά μία προσωρινή ταυτότητα για να αναγνωρίζεται από τους άλλους, έως ότου καταφέρει να δημιουργήσει μία διαρκή και σταθερή αίσθηση του εαυτού του. Η παρέα στην οποία ανήκει ο έφηβος έχει τον δικό της κώδικα εμφάνισης (μαλλιά και ντύσιμο) και είδος μουσικής που θα ακούει.

Η σχέση του εφήβου με τους ενήλικες ή τους (άλλους) ενήλικες

Επειδή οι έφηβοι εξαρτώνται από τους γονείς τους την εποχή που αναζητούν μία ανεξάρτητη ταυτότητα, η εφηβεία θεωρείται περίοδος σύγκρουσης μεταξύ γονέων και παιδιών καθώς οι τελευταίοι τείνουν να εκφράζουν συχνά αντιρρήσεις, διαφωνίες και πείσματα. Οι γονείς και οι υπόλοιποι ενήλικες σοκάρονται από τις επιλογές (φίλων, ενδυματολογικές, μουσικές και άλλες) και από το λεξιλόγιο των εφήβων. Οι έφηβοι πιθανόν να δίνουν την εντύπωση ότι δεν αντλούν τίποτε από πουθενά, ότι αρχίζουν από το μηδέν. Με τις πράξεις τους όμως δείχνουν, ότι η συνεπής παρουσία των ενηλίκων με τα ευδιάκριτα

και σταθερά όρια τους είναι απαραίτητη. Προκειμένου οι έφηβοι να αναπτυχθούν, χρειάζεται να ανήκουν σε κάποια δομή, η οποία δεν καταρρέει από την επιθετικότητα τους, ούτε αντεκδικείται τις αντιπαραθέσεις που οι ίδιοι προκαλούν. Οι αντιπαραθέσεις είναι απαραίτητες στους εφήβους για να προσδιορίσουν τα όρια τους. Οι ενήλικες χρειάζεται να παρέχουν έλεγχο και καθοδήγηση, βασισμένοι σε δικές τους αρχές με νόημα και ουσία για τους ίδιους. Με τον τρόπο αυτό παρέχουν στους εφήβους ένα στερεό πλαίσιο ορίων και δίνουν νόημα στην προσπάθεια τους για ξεπέρασμα αυτών των αρχών. Εάν αυτό το πλαίσιο ορίων είναι σαθρό και όχι ανθεκτικό και οι αρχές των ενηλίκων δεν είναι βαθιές, τότε η απογοήτευση και το άγχος των επιθετικών τους κινήσεων κορυφώνεται μέχρι την καταστροφικότητα.

Κάθε έφηβος καταβάλλει μεγάλη προσπάθεια προκειμένου να προσαρμοστεί συγχρόνως σε ένα καινούργιο σώμα, σε ένα καινούργιο πνεύμα και σε έναν καινούργιο κοινωνικό περιβάλλον. Το σώμα του εφήβου είναι μεγαλύτερο και σεξουαλικά ώριμο. Το πνεύμα του εφήβου είναι σε θέση να αναλύει, να ελέγχει και να θέτει ερωτήματα γύρω από την πραγματικότητα και να επιχειρηματολογεί γύρω από αφηρημένες έννοιες που αφορούν ηθικές, πολιτικές και θρησκευτικές πεποιθήσεις. Ο κοινωνικός περίγυρος του εφήβου τον προκαλεί να διαμορφώσει μία ισορροπία ανάμεσα στην εξάρτηση του παιδιού και στην χειραφέτηση του ενήλικα. Το τελευταίο φαίνεται καθαρά και στην σύγκρουση της γονικής επιρροής με την επιρροή των συνομηλίκων. Οι αξίες των εφήβων αμφιταλαντεύονται ανάμεσα στις αξίες των γονέων και σε αυτές των συνομηλίκων. Ο έφηβος παρατά έναν κόσμο, ο οποίος κατευθύνεται από το θέλημα των γονέων, για έναν κόσμο, ο οποίος έρχεται αντιμέτωπος με ένα πλήθος επιλογών που αφορούν τη σεξουαλικότητα, τα ναρκωτικά, τους φίλους, το σχολείο και πολλές άλλες καταστάσεις.

Οι μαζικές μετακινήσεις πληθυσμών σε διάφορες χώρες τις τελευταίες δεκαετίες, είχαν σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία πολυπολιτισμικών κοινωνιών. Έφηβοι που αποτελούν μέλη εθνικών μειονοτήτων και πληθυσμού μεταναστών καλούνται να αντιμετωπίσουν, πέρα από τις φυσιολογικές, αλλά στρεσογόνες αναπτυξιακές προκλήσεις της εφηβείας, τις συνέπειες του επιπολιτισμού (acculturation) τόσο σε συλλογικό, όσο και σε ατομικό επίπεδο (Georgas & Papastylianou 1996).

Με τον όρο *επιπολιτισμό* αναφερόμαστε και περιγράφουμε μία συνεχή διαδικασία πολιτιστικής αλλαγής ενός ατόμου ή μιας ομάδας κάτω από την επίδραση ενός επικρατέστερου πολιτισμού (Μαδιανός 2000). Σύμφωνα με τον Leavitt (2002) μέσω της διαδικασίας του επιπολιτισμού άτομα από ένα διαφορετικό πολιτισμικό περιβάλλον υιοθετούν χαρακτηριστικά του κυρίαρχου πολιτισμού. Τονίζει όμως ότι μία σειρά παραγόντων συμβάλει σε αυτή την διαδικασία όπως είναι η ηλικία, το επίπεδο εκπαίδευσης, το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο και τα χρόνια παραμονής στην καινούργια χώρα. Αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας είναι η δημιουργία νέων προτύπων και αλλαγής

στον ένα ή και στους δύο πολιτισμούς, όπως αυτός εκφράζεται σε άτομα ή ομάδες.

Έφηβοι-μέλη εθνικών μειονοτήτων και πληθυσμού μεταναστών είναι πιθανό να υφίστανται ενδοψυχικές συγκρούσεις που πηγάζουν από την επαφή των δύο πολιτισμών (της χώρας προέλευσης-οικογένεια και της χώρας υποδοχής-σχολικό περιβάλλον) και να βιώνουν επιπολιτιστικό στρες. Καλούνται να προσαρμοστούν σε ένα καινούργιο, διαφορετικό πολιτισμικό περιβάλλον, το οποίο συνήθως συνεπάγεται μεταβολή της αντίληψης της ταυτότητας, των αξιών, των στάσεων και των τρόπων συμπεριφοράς. Επίσης, η διαβίωση σε μία χώρα ως μειονότητα και οι διακρίσεις που συνήθως συνεπάγεται αποτελούν επιπλέον στρεσογόνους παράγοντες (Μόττη-Στεφανίδη 2005). Είναι πιθανό οι έφηβοι αυτοί να αντιμετωπίσουν ψυχολογικά προβλήματα καθώς και προβλήματα προσαρμογής στο κοινωνικό σύστημα του σχολείου, περιθωριοποίηση ή άλλες καταστάσεις που προκαλούν άγχος, καθώς είναι αποκομμένοι από το γνώριμο και οικείο κοινωνικό τους περιβάλλον. Μελέτες που έχουν διεξαχθεί δείχνουν ότι έφηβοι από παλιννοστούντες ή μεταναστευτικούς πληθυσμούς, όταν βιώνουν απομόνωση και αποξένωση από το κοινωνικό σύστημα της χώρας υποδοχής, είναι πιθανό να αντιμετωπίζουν συναισθηματικές δυσκολίες, όπως άγχος ή κατάθλιψη που με τη σειρά τους επηρεάζουν τη σχολική τους επίδοση (Robert, 1995). Επίσης, έχει βρεθεί από ερευνητικά δεδομένα στον ελλαδικό χώρο (Hatzichristou & Hopf 1995) ότι η χώρα προέλευσης, αλλά και η ηλικία κατά την οποία πραγματοποιήθηκε η μετανάστευση, αποτελούν παράγοντες που επηρεάζουν τη συναισθηματική προσαρμογή και τη σχολική επίδοση εφήβων, που είναι μέλη εθνικών μειονοτήτων και πληθυσμού μεταναστών. Μαθητές από αγγλόφωνες χώρες φαίνεται να βιώνουν μεγαλύτερο άγχος σε αντίθεση με αυτούς που μεταναστεύουν από τη Γερμανία, την Αλβανία, τον Πόντο και τα κράτη της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, ενώ όσο μικρότερη η ηλικία μετανάστευσης ή παλιννόστησης τόσο καλύτερη η σχολική επίδοση (Γεώργας Παρασκευόπουλος 1999, στη Χατζηχρήστου 2005). Ο Taft (1979 στο: Παπαστυλιανού 2000) αναφέρει ότι υπάρχουν διαφορές ανάμεσα σε ομάδες μεταναστών μαθητών στην προσαρμογή σε συναισθηματικό επίπεδο και όχι σε κοινωνικό ή στη σχολική επίδοση. Όλα τα παραπάνω υποδεικνύουν ότι έφηβοι από παλιννοστούντες ή μεταναστευτικούς πληθυσμούς δεν απαρτίζουν μία ομοιογενή ομάδα που θα μπορούσαμε να την χαρακτηρίσουμε ως «ψυχικά ευάλωτη». Οι Μόττη-Στεφανίδη κ.ά. (2005) σε έρευνα που διεξήγαγαν σε τέσσερις ομάδες εφήβων (Ελλήνων, μεταναστών δεύτερης γενεάς, Αλβανών και Ελληνοποντίων) συνέκριναν το επίπεδο ψυχικής ανθεκτικότητας και σχολικής προσαρμογής καθώς και τις προσδοκίες αυτοαποτελεσματικότητας. Ο όρος *ψυχική ανθεκτικότητα* (*resilience*) αναφέρεται και περιγράφει το φαινόμενο αξιοσημείωτου αριθμού παιδιών και εφήβων, που, ενώ ζουν κάτω από αντίξοες και στρεσογόνες συνθήκες, καταφέρνουν να αντιμετωπίσουν θετικά τις δυσκολίες, να προσαρμοστούν αποτελεσματικά στο περιβάλλον, να λειτουρ-

γήσουν με ψυχολογική επάρκεια και να μην εμφανίσουν κάποιας μορφής ψυχοπαθολογία. Με τον όρο *προσδοκίες αυτοαποτελεσματικότητας* (self-efficacy) αναφερόμαστε στις «πεποιθήσεις ενός ατόμου ότι μπορεί να συμπεριφερθεί με τρόπο ώστε να επιτύχει ένα επιθυμητό αποτέλεσμα» (Bandura 1997, Bradley & Corwyn 2001 στο: Μόττη-Στεφανίδη 2005) και συμβάλλουν στην ψυχοκοινωνική προσαρμογή του ατόμου προσδιορίζοντας τη συμπεριφορά, τη σκέψη και το συναίσθημά του. Στην παραπάνω έρευνα λοιπόν βρήκαν ότι, ανεξαρτήτως του επιπέδου αντιξοότητας γεγονότων που μπορεί να αντιμετωπίζουν στη ζωή τους και της εθνικότητας, παρουσίαζαν καλύτερη σχολική προσαρμογή οι έφηβοι που πίστευαν ότι μπορούσαν να αντεπεξέλθουν επιτυχώς στις σχολικές απαιτήσεις ή μπορούσαν να τύχουν οικογενειακής συμπαράστασης σε περίπτωση αντιμετώπισης δυσκολιών. Δηλαδή, τόσο το χαρακτηριστικό ύπαρξης προσδοκιών αυτοαποτελεσματικότητας όσο και ο βαθμός εμφάνισης αυτού του χαρακτηριστικού αποτελεί σημαντικό παράγοντα.

Βιβλιογραφία

- Atkinson, R.L., Atkinson, R. C., Smith, E. E., Bem, D. J., & Nolen-Hoeksema, S. (2003). *Εισαγωγή στην ψυχολογία του Hilgard*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84, 191-215.
- Erikson, E. H. (1968). *Youth, identity, and crisis*. NY: Norton.
- Georgas, J., & Papastylanou, A., (1996). Acculturation and ethnic identity: The remigration of ethnic Greeks to Greece. In H. Grand, A. Blanco, & J. Georgas (Eds.), *Key issues in cross-cultural psychology*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Hatzichristou, C., & Hopf, D., (1995). School adaptation of Greek children after remigration: Age differences in multiple domains. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 26, 505-522.
- Herbert, M. (1999). *Ψυχολογικά προβλήματα εφηβικής ηλικίας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Leavitt, R. L. (2002). Developing cultural competence in a multicultural world part I. PT: *Magazine of Physical Therapy*, 10(12), 36-48.
- Levine, M. P., & Smolak, L., (2002). Body image development in adolescence. In T. F. Cash & T. Pruzinsky (Eds.), *Body image: A handbook of theory, research, and clinical practice* (pp.74-82). NY: Guilford Press.
- Μαδιανός, Μ. (2000). *Εισαγωγή στην Κοινωνική Ψυχιατρική*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.
- Μανωλόπουλος, Σ. (1987). Η ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του εφήβου. Στο: Γ. Τσιάντης & Σ. Μανωλόπουλος (Εκδ.) *Σύγχρονα Θέματα Παιδοψυχιατρικής, Πρώτος Τόμος, Πρώτο Μέρος, Ανάπτυξη*. Εκδόσεις Καστανιώτη, 43-73.
- Μόττη-Στεφανίδη, Φ. (2005). Ψυχικά ανθεκτικοί μετανάστες/παλιννοστούντες

- μαθητές: Προστατευτικοί παράγοντες και παράγοντες επικινδυνότητας. Στο Α. Παπαστυλιανού (επιμ.), *Διαπολιτισμικές Διαδρομές: Παλιννόστηση και ψυχοκοινωνική προσαρμογή*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μόττη-Στεφανίδη, Φ., Παυλόπουλος, Β., Τάκης, Ν., Ντάλλα, Μ., Παπαθανασίου, Α. Χ. & Masten, A. S. (2005). Ψυχική ανθεκτικότητα και προσδοκίες αυτοαποτελεσματικότητας: Μία μελέτη μεταναστών και παλιννοστώντων εφήβων. *Ψυχολογία*, 12(3), 349-367.
- Παπαγεωργίου, Β. Α. (2005). *Ψυχιατρική παιδιών και εφήβων*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Παπαγεωργίου, Β. Α. (2001). *Παιδιά & έφηβοι. Προβλήματα ψυχικής υγείας*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Παπαστυλιανού, Α. (2000). Ψυχοκοινωνική προσαρμογή και στρες σε αγγλόφωνους, πόντιους και βορειοηπειρώτες έφηβους μαθητές στην Ελλάδα, Παιδί και Έφηβος: Ψυχική Υγεία και Ψυχοπαθολογία, τόμος 2, 1, 112-132
- Παρασκευόπουλος, Ι. Ν. (1991). *Εξελικτική ψυχολογία: ψυχολογική θεώρηση της πορείας της ζωής από τη σύλληψη στην ενηλικίωση*, Τόμος Δ, Εφηβική ηλικία. Αθήνα.
- Paxton, S. J., Neumark-Sztainer, D., Hannan, P. J., & Eisenberg, M. E. (2006). Body dissatisfaction prospectively predicts depressive mood and low self-esteem in adolescent girls and boys. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 35(4), 539-549.
- Renner, J. W., Abraham, M. R., Grzybowski, E. B., & Marek, E. A., (1990). Understanding and misunderstanding of eighth graders of four physics concepts found in textbooks. *Journal of Research in Science Teaching*, 27, 35-54.
- Robert, B. (1995). Forget culture: Replacement, transcendence, relexification. *Cultural Anthropology*, 10, 509-546.
- Stice, E., & Shaw, H., (2003). Prospective relations of body image, eating, and affective disturbances to smoking onset in adolescent girls: How Virginia slims. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 71, 129-135.
- Stice, E., Whitenton, K. (2002). Risk factors for body dissatisfaction in adolescent girls: A longitudinal investigation. *Developmental Psychology*, 38, 669-678.
- Thompson, J. K., Heinberg, L. J., Altabe, M., & Tantleff-Dunn, S., (1999). *Exacting beauty: Theory, assessment, and treatment of body image disturbance*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Τσιάντης, Γ. (2001). *Εισαγωγή στην παιδοψυχιατρική* (2^η εκδ.). Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.
- Τσιάντης, Γ. (1991). Φυσιολογικά χαρακτηριστικά της εφηβείας. *Ψυχική υγεία του παιδιού και της οικογένειας*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.
- Χατζηχρήστου, Χ. Γ. (2005). *Πρόγραμμα Προαγωγής της ψυχικής υγείας και της μάθησης-Κοινωνική και συναισθηματική αγωγή στο σχολείο* (τεύχος 6, Θεμ. ενότητα: Διαφορετικότητα και Πολιτισμός), Αθήνα: Τυπωθήτω.

Η Μάρθα Κέλπη είναι απόφοιτος του Τμήματος Φιλοσοφίας-Παιδαγωγικής- Ψυχολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Έκανε τις μεταπτυχιακές της σπουδές στις Η.Π.Α., στο Πανεπιστήμιο Roosevelt, όπου πήρε το Master στην Κλινική Ψυχολογία και στη συνέχεια στο Adler School of Professional Psychology, από το οποίο πήρε το Διδακτορικό Δίπλωμα (Psy.D.) στην Κλινική Ψυχολογία. Έχει εργαστεί σε κέντρα ψυχικής υγείας και σχολεία στις Η.Π.Α. και στην Ελλάδα. Σήμερα είναι επισκέπτης λέκτορας του Τμήματος Ψυχολογίας του Ελληνοβρετανικού κολλεγίου City Liberal Studies, an affiliated institution of the University of Sheffield, εξωτερικός συνεργάτης της Μαιευτικής-Γυναικολογικής Κλινικής «Γένεσις» και εργάζεται ως κλινική ψυχολόγος-ψυχοθεραπεύτρια στο Κέντρο Παιδοψυχιατρικής και Ψυχο-θεραπείας και ιδιωτικά.